

ANTIFAŠIZAM U CRNOJ GORI

između političkog trenda i obrazovne politike

Centar za građansko obrazovanje
Centre for Civic Education

ANTIFAŠIZAM U CRNOJ GORI

između političkog trenda i obrazovne politike

Podgorica, 2018.

ANTIFAŠIZAM U CRNOJ GORI – IZMEĐU POLITIČKOG TREND A I OBRAZOVNE POLITIKE

Izdavač:

Centar za građansko obrazovanje (CGO)

Centar za građansko obrazovanje

Centre for Civic Education

Biblioteka:

Ljudska prava

Urednica:

Daliborka Uljarević

Autori/ke:

Miloš Vukanović

Igor Radulović

Tamara Milaš

Saradnici/e:

Isidora Radonjić

Pavić Radulović

Dizajn i produkcija:

Centar za građansko obrazovanje (CGO)

Lektura i korektura:

Centar za građansko obrazovanje (CGO)

ISBN 978-86-85591-98-3

COBISS.CG-ID 37145360

SADRŽAJ

Uvod	6
Antifašizam u osnovnoj i srednjoj školi	7
Koliko studentska populacija u Crnoj Gori zna o antifašističkom otporu u XX vijeku u Crnoj Gori, regionu i svijetu?	12
Zašto predavati antifašizam?	20

UVOD

Fašizam je zlo sa mnogo lica. Njegovi pojavnici mogu se prepoznati čak i u društвima razvijene demokratije, a u društвima koja su proizašla ili proizilaze iz autoritarnih i totalitarnih oblika vladavine fašizam i dalje ima brojne pojavnice oblike. Aktuelnost borbe protiv fašizma koincdira sa efektima globalne ekonomske krize, što je samo jedan od povoljnijih ambijenata da fašizam „dobije šansu“. Pitak i plitak u svom izrazu, fašizam relativno lako mobilise društveno nezadovoljstvo nudeći jednostavna u zlu ogreza rješenja.

Fašizam se mora izučavati u kontinuitetu, jer od svoje pojave do danas fašizam opstaje prilagođavajući svoje zlo niskim strastima društva. Zbog toga se mora izučavati u školama, sa pristupom koji će doprinijeti razumijevanju dubine ove pošasti. Fašizam nije samo velika zla prošlost, fašizam je tinjajuća i stalna opasnost.

Takođe, treba obratiti pažnju i na one koji od antifašističke borbe prave fetiš. Umjesto afirmacije građanskog koncepta društva i antifašističkih vrijednosti, time se unosi politička demagogija. A demagogija je i pogonsko gorivo fašizma. Ovo opominje koliko je ovaj levijatan žilav protivnik, ovaj jahač zla upravo kroz demogaške matrice sebe predstavlja kao viteza spasa.

Fašizam ima bezbroj uloga koje može da igra u društву neotpornom na ekonomske krize, nacional-šovinističke tendencije, loše javne politike. Da bi društvo jačali i činili otpornijim na zlo fašizma, potrebno je raditi na izgradnji kapaciteta građanskog i demokratskog ambijenta, kroz afirmaciju principa suživota, tolerancije, društvene odgovornosti, solidarnosti. Najbolji i najplemenitiji način jačanja društva na zdravim osnovama je jasan koncept antifašističkog obrazovanja i stvaranje mogućnosti da građanin postane jači i otporniji na fašističke tendencije i demagoške kampanje.

Obrazovanje kroz učenje činjenica, toleracije i kritičkog mišljenja uz podsticanje dijaloga - koncept je koji mora naći mjesto u našim školama.

ANTIFAŠIZAM U OSNOVNOJ I SREDNJOJ ŠKOLI

Teza da je antifašističko nasljeđe Crne Gore temelj njene državnosti i modernosti je toliko puta ponovljena da polako počinje da se koristi kao floskula. A ukoliko nešto često ponavljamo, to bi trebali dobro da upamtimo, zar ne? Nažalost, primjeri iz prakse nam to ne pokazuju u dovoljnoj mjeri.

Zašto studenti u Crnoj Gori ne znaju dovoljno o antifašizmu? Odgovor ne treba da daju samo profesori istorije, istoričari i teoretičari društvenih nauka, već cijelokupno društvo, koje bi moralo da bude svjesno antifašističkog nasljeđa i tradicije koja država Crna Gora baštini. I onda se postavlja još logičnije pitanje: „*Gdje smo zakazali, pa mladi ljudi koji treba da oblikuju naše društvo ne posjeduju elementarno znanje o opštim mjestima naše i svjetske istorije?*“

Logika nas dalje vodi ka istraživanju o tome koliko formalno obrazovanje dozvoljava učenicima i studentima da saznaju više ovoj temi. Ili, još preciznije, koliko je nastavni predmet *Istorija* zastupljen u školama i kakvo je mjesto tog predmeta u našem sistemu obrazovanja? Tačan odgovor je: nikad gore! Da bi se u to uvjerili dovoljno je samo pogledati predmetne programe iz *Istorijske* i vidjeti kakve je promjene ovaj nastavni predmet pretrpio u posljednjih nekoliko godina.

Krenućemo od temelja, pa vidjeti kakvo je mjesto ovog predmeta u osnovnim školama. Do reforme obrazovnog sistema, tj. uvođenja devetogodišnje osnovne škole *Istorija* se izučavala od petog do osmog razreda, sa ukupno sedam časova nedjeljno. Primjena plana devetogodišnje osnovne škole, koja je otpočela školske 2004/05 postupno, a od školske 2012/13 u svim osnovnim školama u Crnoj Gori, podrazumijevala je da se ovaj predmet izučava od šestog do devetog razreda, takođe sa sedam časova nedjeljno.¹ Posljednje promjene, koje su izvršene 2017. godine, dovele su do toga da se *Istorija* izučava od šestog do devetog razreda, sa ukupno šest časova nedjeljno.²

¹ UPOREDNA ANALIZA NASTAVNOG PLANA OSNOVNOG OBRAZOVANJA I VASPITANJA U CRNOJ GORI, ZEMLJAMA REGIONALIMA I ZEMLJAMA EVROPSKE UNIJE, Vlada Crne Gore, Savjet za unapređenje poslovnog ambijenta, regulatornih i strukturnih reformi, Podgorica 2013. (www.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rld=139205)

² <http://www.zzs.gov.me/naslovna/programi/osnovno>. Pristupljeno: 24. novembra 2018.

Manje upućenima ove informacije možda neće puno značiti, ali praktičarima i profesorima istorije u potpunosti mijenjaju poimanje date tematike. Naime, antifašizam se kroz nastavni predmet *Istorija* kao oblast izučava u završnim razredima osnovne škole. Bitno je naglasiti da se *Istorija* do 2017. godine u završnom razredu osnovne škole kao nastavni predmet izučavala sa dva časa nedjeljno, dok se od prethodne školske godine izučava samo jednom nedjeljno. Učenici, dakle o istorijskim događajima koji su oblikovali naše društvo danas saznaju kroz ukupno 30 časova godišnje. Ukratko, istorija XX vijeka u osnovnim školama postaje jedan ubrzani kurs.

S obzirom da su ispitanici u istraživanju Centra za građansko obrazovanje (CGO) starosti od 18 do 30 godina, treba podsjetiti da su svi oni imali mogućnost kolikotoliko dublje spoznaje date tematike, jer su imali sada već *nevjerovatna* dva časa nedjeljno *Istorijske*. Međutim, oni za koje su ovi rezultati istraživanja poražavajući, treba da razmisle kakvi će biti kada se slično istraživanje sproveده među današnjim osnovcima i srednjoškolcima za pet ili deset godina. Odgovor se već jasno nasluđuje.

Udžbenik *Istorijske* za deveti razred osnovne škole, autora Jasmine Đorđević i Slavka Burzanovića, koji je već godinama u upotrebi, i pored svih ovih promjena u planu i programu, doživio je, nažalost, samo određene estetske izmjene. U samom udžbeniku tema antifašizma je zastupljena u velikoj mjeri kroz različita poglavљa. Udžbenik prati hronologiju razvoja antifašističkog pokreta, kako u svijetu, tako i na prostoru Jugoslavije. Naglašava se uloga i značaj antifašističke borbe na prostoru Crne Gore i učenicima se jasno predočava važnost antifašizma za razvoj države Crne Gore. Takođe, dobra strana udžbenika je i predstavljanje određenih simbola antifašističke borbe, na primjer kroz lik Ljuba Čupića i čuvene partizanke Joke Bećir. Na taj način, učenici stižu dojam da istoriju ne čine samo vladari i generali, već im se daje mogućnost poistovjećivanja sa „običnim ljudima.“ Međutim, tih simbola antifašističke borbe bi moralo biti više i na raznim nivoima. Na primjer, u udžbeniku postoji slika njemačkog generala Ervina Romela, ali nigdje nema fotografije Montgomerija, Patona, Žukova ili nekog drugog predvodnika savezničkih trupa. Udžbenik treba da sadrži više takvih primjera, kako bi učenici razvijali osjećaj empatije prema određenim pozitivnim istorijskim figurama. To se može razviti i unošenjem kratkih istorijskih izvora o svakodnevnom životu ljudi u toku rata, njihovim nedaćama... Konačno, jedan od načina bi bilo i uključivanje dodatnog nastavnog materijala, tzv. istorijskih čitanki, a koji bi bio uveden kao obavezni dio literature za osnovne škole.

No, ostaje pitanje: kako to da je broj časova smanjen za 50 %, a udžbenik je ostao isti? Odnosno, kako za ukupno 30 časova diskutovati sa učenicima o I i II svjetskom ratu, međuratnom periodu, Hladnom ratu, ratovima 90-ih na prostoru bivše Jugoslavije,

stvaranju nezavisne Crne Gore, razvijati kritičko razmišljanje ili neku drugu od devet kompetencija koju treba razvijati među učeničkom populacijom,³ ocijeniti učenike za njihovo pokazano znanje i, naravno, staviti u fokus i antifašizam i antifašističku tradiciju Crne Gore. Jedina mogućnost za to je ostavljena u okviru otvorenog dijela kurikuluma, koji je od 15 do 20 % cijelokupnog fonda časova, tj. pomenutih 30 časova godišnje na nivou devetog razreda.

Dakle, treba poći od prepostavke da će profesori u osnovnim školama imati sluha prema dатој овој тематици i truditi se da je što više pozicioniraju u nastavnom procesu. Ili, da će učenicima tematika antifašizma biti dovoljno interesantna da je sami istražuju u procesu neformalne edukacije.

Naravno, odgovor bi mogao biti i da se ono što učenici nisu naučili u osnovnoj školi može nadoknaditi u srednjoj školi. Da, može se nadoknaditi ukoliko svi učenici osnovnih škola upišu gimnaziju. Tamo je istorija još uvijek zastupljena u sistemu sa po dva časa nedjeljno.

Udžbenička literatura za gimnaziju se mijenjala u nekoliko navrata, a posljednji u nizu udžbenika u redakciji M. Šćekića, Ž. Andrijaševića i V. Vuković je u metodološkom smislu iskorak u odnosu na prethodne udžbenike. Osim što u hronološkom smislu prati razvitak antifašističkog pokreta, udžbenik obiluje pedagoškim alatom koji učenicima na prijemčiv način predstavlja samu antifašističku borbu. Treba istaći i da ovaj udžbenik pruža dublji uvod u sam značaj antifašizma, ali što je još bitnije otvara vrata učenicima za samostalno i dublje istraživanje date tematike.

Bez ulaženja u dalje uporedne analize udžbenika, treba istaći sljedeće: nezamislivo je i nedopustivo da neko ko je završio gimnaziju nema razumijevanje pojma antifašizma, najznačajnijih ličnosti antifašističkog pokreta, pa čak i uticaja koje je taj pokret donio na današnje društvo.

U crnogorskom sistemu obrazovanja postoje i stručne škole u kojima se *Istorija* izučava sa čak dva časa nedjeljno. Ali, u samo jednom razredu. Dakle, učenici srednjih stručnih škola izučavaju hiljadugodišnju istoriju čovječanstva (treba naglasiti da plan i program za njih ne predviđa izučavanje nekoliko milenijuma ljudske povijesti), a među njima i antifašizam. U planu i programu je jasno naveden i jedan vaspitni ishod

³ Više o ovome naći kod Pešikan, A. & Lalović, Z. (2015). Izvještaj o rezultatima istraživanja uloge škole u razvoju vrlina, vrijednosti i vještina učenika/ca (Report on the Research Findings on the Role of School in Developing Students' Virtues, Values and Skills). Done within the framework of the My Values and Virtues project. Podgorica: Unicef Montenegro and the Bureau for Education.

vezan za antifašističku borbu na prostoru naše države, i to: „*procijeniti doprinos jugoslovenskih antifašističkih pokreta pobjedi saveznika u Drugom svjetskom ratu.*”⁴

Sam udžbenik obuhvata datu tematiku, kroz par poglavlja, pa opet kada se uzme u obzir cjelokupna struktura udžbenika može se ocijeniti da je tematika relativno zastupljena, odnosno da učenici imaju mogućnost da saznaju makar o osnovama antifašizma na prostoru bivše Jugoslavije, pa i šire. Konkretnije, učenici mogu kroz udžbenik doći do osnovnih spoznaja o antifašističkoj borbi, stvaranju Antifašističke koalicije, i što je posebno važno i šire obrazloženo o antifašističkoj borbi na prostoru Crne Gore i Jugoslavije. Međutim, ostaje pitanje koliko su i sami profesori u mogućnosti, tj. koliko vremena imaju da uđu dublje u datu tematiku. Zanimljivo je, recimo, da i dan danas veliki broj škola u Crnoj Gori nosi imena zaslужnih narodnih heroja i antifašista, ali učenici o tome nemaju dovoljno razvijenu svijest. Stoga bi konkretno u udžbenicima stručnih škola, kao propratni materijal uz glavni tekst trebalo staviti imena i fotografije nekih od tih heroja. To bi vjerovatno zaintrigiralo učenike da saznaju nešto više o Ivanu Uskokoviću, Sergiju Staniću, Mirku Vešoviću, itd.

Međutim, ostaje pitanje koliko su i sami profesori u mogućnosti, tj. koliko vremena imaju da uđu dublje u datu tematiku.

Istraživanje CGO-a urađeno među studentskom populacijom upozorava da problem postoji, da ga je potrebno adekvatno adresirati, a rješenje se mora pronaći u domenu formalnog obrazovanja. Značaj teme i njena kompleksnost traže multiperspektivniji pristup. Antifašizam nije tema kojom treba u domenu formalnog obrazovanja da se bave samo istoričari. Ta tema traga da bude zastupljena i u nastavi maternjeg jezika, stranih jezika, sociologije, građanskog vaspitanja, muzičke kulture i niza drugih predmeta.

Ako je u nečijem interesu da se značaj *Istorijske* kao nastavnog predmeta, koji ima primarnu funkciju u formiranju nacionalnog identiteta i razvoja ličnosti, umanjiti kako očekivati da buduće generacije stvore adekvatnu sliku o određenim društvenim procesima? Ovakav indolentan pristup, uz ignorisanje značaja multidisciplinarnosti, će na kraju dovesti do toga da se određeni pojmovi miješaju sa svojim antonimima.

Stoga, kada se govori o antifašizmu treba više koristiti princip očiglednosti u nastavi. Činjenica je da učenici veoma često imaju faktografsko znanje o određenoj temi, ali da im misaoni procesi kroz koji stiču percepciju o određenim procesima sporije idu. Ovo

4 Predmetni program Istorijska za I ili II razred srednje stručne škole, Zavod za školstvo, Podgorica 2017.

se može prevazići na nekoliko načina, a jedan od njih je upotreba mnogo većeg broja različitih istorijskih izvora i dodatnih nastavnih sredstava. Digitalizacija udžbenika postaje neophodnost, jer današnjim učenicima udžbenici prepuni faktografije nisu interesantni i ne drže im pažnju.

Da metodološki princip nije u dovoljnoj mjeri ispoštovan ukazuju i podaci sprovedenog istraživanja CGO-a. Gdje god su studenti u istraživanju trebali da iskoriste čulni opažaj – prepoznaju ko je glumio određeni lik u filmu ili određeni simbol rezultati su poražavajući. To dodatno zabrinjava kada uzmemo u obzir da živimo u eri potpune digitalizacije, gdje bi audio-vizuelni izvori trebali da budu prijemčiviji za mlađu populaciju, nego sam istorijski narativ. Praksa pokazuje da će učenici u školama u velikom broju znati da navedu imena određenih istorijskih ličnosti, ali ne i da ih prepoznaju na fotografiji. Međutim, činjenica koja treba još više da zabrine jeste da će najveći broj učenika i studenata prepoznati neku od ličnosti koja je simbol fašističke ili nacističke ideologije, poput Hitlera i Musolinija, a na drugoj strani veliki broj njih neće prepoznati simbole antifašizma poput Čerčila ili Ruzvelta.

Svakako, zbog toga treba kroz nastavu *Istorije*, ali i drugih predmeta, osnaživati određene kompetencije učenika, tj. određene vrline i vrijednosti, koje su prepoznate i od strane UNICEF-a kao neophodnost u nastavnom procesu.⁵

Nedopustivo je da mladi ljudi imaju oskudno znanje o antifašizmu, a uzimajući u obzir da antifašizam predstavlja jedan od najvećih civilizacijskih dometa. Antifašizam, stoga, ne treba posmatrati samo iz perspektive prve polovine XX vijeka. Treba razvijati svijest da tekovine antifašizma baštinimo i danas, kroz svakodnevno djelovanje. Svako suprotstavljanje bilo kojem obliku totalitarnosti je potvrda da duh antifašizma i dalje postoji. Zato se ne postavlja samo pitanje znanja o antifašizmu, već i njegove primjene u društvu u kojem živimo. Vrijednosti antifašizma su temeljne vrijednosti razvijanja zdravog društva, a njihovo zanemarivanje nas samo može ustremiti na pogrešan put.

Naravno, sve ovo podrazumijeva određene reforme u obrazovanju, a koje neće biti usmjerene na smanjivanje uloge društvene grupe predmeta. Jer, nažalost u procesu transformacije od tzv. tradicionalne do tzv. moderne škole, gubi se ono najvažnije – znanje.

⁵ Više o inicijativi *Moje vrijednosti i vrline* može se naći na https://www.unicef.org/montenegro/UNICEF_-_Uloga_skole_u_razovju_vrlina_vrijednosti_i_vjestina_ucenika_i_ucenica.pdf i http://www.zzs.gov.me/rubrike/projekti/projekti_projekti_Moje_vrijednosti_i_vrline/

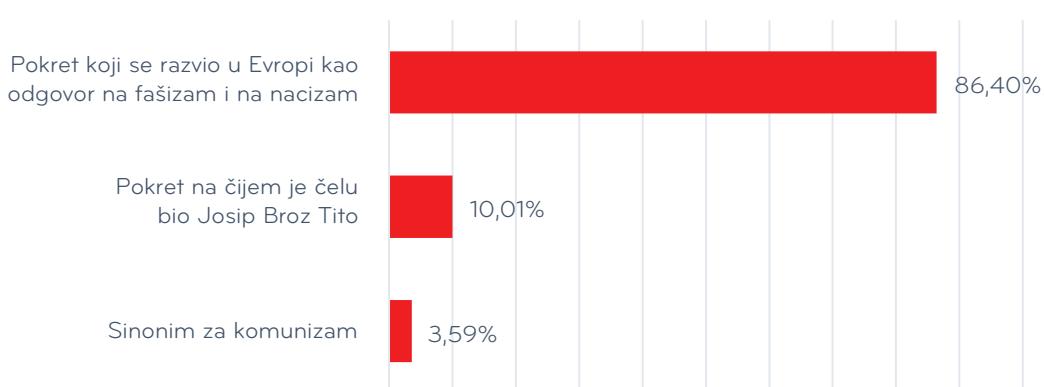

KOLIKO STUDENTSKA POPULACIJA U CRNOJ GORI ZNA O ANTIFAŠISTIČKOM OTPORU U XX VIJEKU U CRNOJ GORI, REGIONU I SVIJETU?

Centar za građansko obrazovanje (CGO) je sproveo terensko istraživanje u okviru potprograma *Tranziciona pravda*, kao dio šire analize o zastupljenosti pitanja koja se odnose na antifašizam u crnogorskom obrazovnom sistemu i znanja o ovom periodu i antifašističkim vrijednostima koje nose mladi iz obrazovnog sistema, a sa ciljem da se osvijetli situacija u ovoj oblasti i ponude preporuke za unaprjeđenje postojećeg obrazovnog sistema. Shodno tome, pitanja koncipirana u upitniku odnosila su se isključivo na antifašistički otpor u XX vijeku u Crnoj Gori, regionu i Evropi.

Terensko istraživanje je sprovedeno u periodu od 1. do 6. novembra 2017. godine, među studentima starosne dobi između 18 i 30 godina, odnosno onih koji su rođeni između 1987. i 1999. Od ukupnog broja ispitanika, bilo je 47% muškaraca, 53% žena. Radi se o uzorku od 280 studenata/kinja, od čega 230 studenata/kinja sa fakultetskih jedinica Univerziteta Crne Gore i 50 studenata/kinja sa Univerziteta Donja Gorica. Preciznije, kad je riječ o Univerzitetu Crne Gore, anketirani studenti su sa Filozofskog fakulteta (smjerovi: Istorija, Sociologija, Obrazovanje učitelja, Geografija), Pravnog fakulteta, Fakulteta političkih nauka, Ekonomskog fakulteta, i tehničkih fakulteta. Na Univerzitetu Donja Gorica anketirani su studenti Pravnog fakulteta, Fakulteta za prehrambene tehnologije, Fakulteta za kulturu i turizam i Fakulteta za menadžment u ekonomiji.

Anketirani studenti/kinje dva crnogorska univerziteta u značajnoj mjeri poznaju pojам antifašizam (86,43%). U ovom segmentu, prednjače studenti/kinje Fakulteta političkih nauka UCG (94% tačnih odgovora), a na drugom polu su studenti/kinje UDG (30% njih nije imao tačan odgovor).

Što je antifašizam?

Kako se pitanja specifikuju, tako se pokazuje i ograničeniji nivo znanja studenata/kinja, pa je svega jedna četvrtina (25.36%) ispitanih znala da se antifašizam razvio između dva svjetska rata, odnosno čak 74,64% ne zna kada se antifašizam kao pokret razvio.

Sagledavajući po fakultetima, najmanji nivo znanja su pokazali studenti/kinje tehničkih fakulteta UCG, a odmah za njima slijede anketirani studenti/kinje Pravnog fakulteta UCG, kao i studenti/kinje UDG.

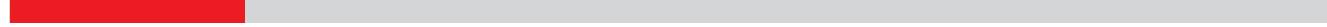
Zabrinjavajuće je što je svega malo više od trećine (34%) anketiranih studenata/kinja Filozofskog fakulteta UCG, na kojem se, između ostalih, nalaze katedre za istoriju i pedagogiju, znalo kada se razvio antifašizam.

Nešto više od polovine (58%) anketiranih studenata/kinja tačno definiše fašizam kao pokret koji se razvio u Italiji u prvoj polovini XX vijeka. Najbolje znanje pokazali su studenti/kinje Filozofskog fakulteta UCG među kojima je 82% njih znalo odgovor, a nešto lošiji su bili studenti/kinje UDG i Ekonomskog fakulteta UCG-a sa po 60% netačnih odgovora.

Među ispitaniicima, 61% studenata/kinja razlikuje fašizam od nacizma, dok njih 39% vjeruje da nema razlike među ovim pojmovima.

Dalje, 70% studenata/kinja zna da je nacizam nastao u Njemačkoj, a isti je broj i onih koji znaju da se pojmom quisling odnosi na izdajnika, odnosno, onog koji je u službi tuđina, a protiv interesa svog naroda (po norveškom političaru Quislingu, koji je služio njemačke okupatore).

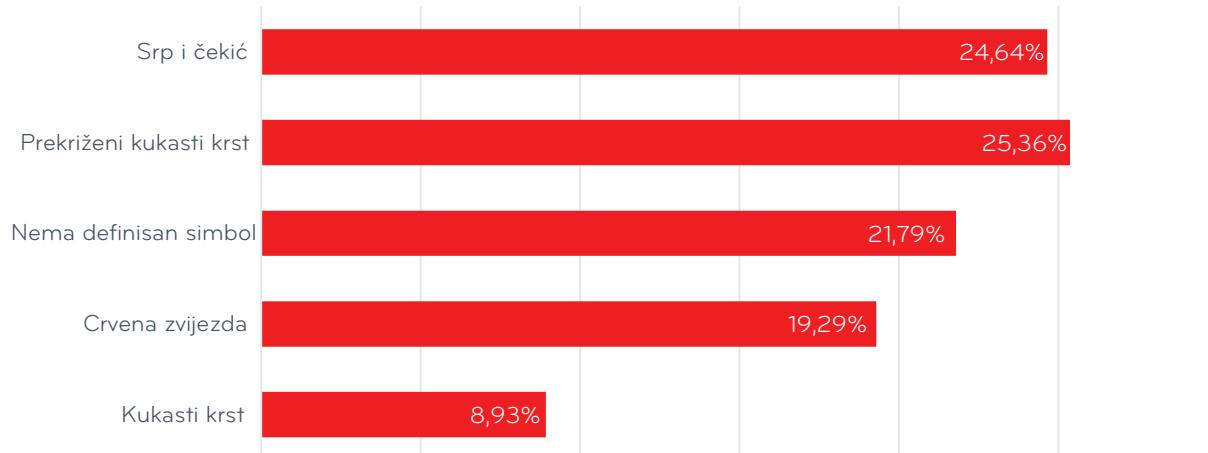
Među ličnostima koje su simbol antifašizma studenti/kinje najčešće navode Josipa

Broza Tita (72,5%), a slijede Vinston Čerčil (61,79%) i Frenklin Ruzvelt (56,43%). Skoro jedna četvrtina crnogorskih studenata/kinja (24%) navodi Krsta Popovića kao antifašistu, iako se radi o kontroverznoj ličnosti crnogorske istorije, koja je bila u bliskoj vezi sa fašističkom Italijom.

Manje od polovine ispitanih studenata/kinja (43,57%) može nabrojati najmanje tri zemlje koje su pripadale antifašističkom pokretu, odnosno 56,43% njih nije znalo odgovor na ovo pitanje.

Preko tri četvrtine (78,22%) studenata/kinja vjeruje da antifašistički pokret ima svoj univerzalni simbol, najčešće navodeći prekriženi kukasti krst, srp i čekić, zatim crvenu zvijezdu, iako zvanični simbol ne postoji. Iznenadujuće je da postoje i oni koji vjeruju (8,93%) da je kukasti krst (tzv. Svastika) simbol antifašizma.

Koji od navedenih simbola je antifašistički?

Većina crnogorskih studenata/kinja (64,29%) zna da je Crna Gora bila pod fašističkom/nacističkom okupacijom. No, postoje razlike među njima, pa tako čak 60% anketiranih studenata/kinja UDG smatra da Crna Gora nije bila pod fašističkom/nacističkom okupacijom, a isto smatra i 42% anketiranih studenata/kinja Fakulteta političkih nauka UCG-a.

Nešto više od tri četvrtine (76,07%) anketiranih studenata/kinja zna da se 13. jula 1941. godine desio ustanak u Crnoj Gori protiv fašističke okupacije. I tu postoje varijacije među ispitanicima - više od polovine studenata/kinja UDG (53,3%) i više od trećine

studenata/kinja Pravnog fakulteta UCG-a (36%) ne zna da se tada desio ustanak po kojem Crna Gora obilježava jedan od najznačajnijih državnih praznika.

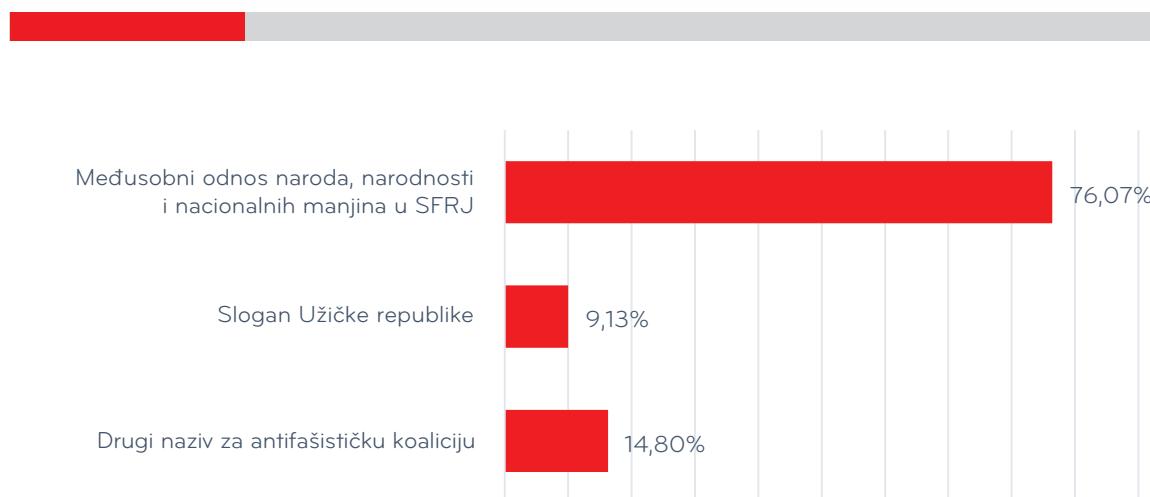
Više od dvije trećine (68,21%) anketiranih studenata/kinja ne zna da se Kragujevački masakr dogodio 1941.godine. Najmanji nivo znanja pokazali su studenti/kinje tehničkih fakulteta UCG (12%), a najbolje studenti/kinje Filozofskog fakulteta (52%) i Fakulteta političkih nauka UCG (44%).

Više od polovine (59,64%) anketiranih studenata/kinja zna da je drugi naziv za bitku na Neretvi – «bitka za ranjenike». Analiza odgovora po fakultetima, pokazuje da više od polovine anketiranih studenata/kinja Pravnog fakulteta UCG-a (56%) i UDG-a (53,33%) nije znalo tačan odgovor na ovo pitanje.

Crnogorski studenti/kinje u značajnom broju (86,79%) ne znaju da je Deklaracija Ujedinjenih nacija proglašena 1941.godine, a najveći nivo znanja su pokazali studenti Fakulteta političkih nauka, iako je svega nešto više od trećine njih (34%) znalo tačan odgovor, što je zabrinjavajući podatak s obzirom da ovaj dokument izučavaju kroz nekoliko predmeta na osnovnim studijama. Upitani da ocijene značaj Deklaracije Ujedinjenih nacija, svega jedna trećina (33,57) crnogorskih studenta/kinja odgovorila je kratko, a najčešće su navodili sljedeće odgovore: „zbog tolerancije među narodima“, „zbog očuvanja mira“, „zbog organizacije poslijeratnog svijeta“, „u cilju uspostavljanja globalne saradnje među državama“, „zbog borbe protiv nacizma“, „zbog prestanka ratova i daljih sukoba“, „zbog borbe protiv fašizma“, „zbog proklamovanja jedinstva i mira“, „da bi se garantovala ljudska prava i slobode“.

Takođe, čak 70% anketiranih studenata/kinja ne zna da je Povelja OUN potpisana u San Francisku. Upitani da navedu što je cilj Povelje Ujedinjenih nacija trećina (31,07%) anketiranih studenata/kinja dala je odgovor, navodeći najčešće da je to: „mir“, „ujedinjenost“, „spriječavanje budućih sukoba“, „borba protiv fašizma i diktature“, „sloboda i ravnopravnost svih ljudi“, „stvaranje jedinstva“, „mir u svijetu“, „poštovanje nezavisnosti svake države“, „uspostavljanje kontrole nad državama“.

Više od tri četvrtine studenata/kinja (76,07%) zna da se termin „Bratstvo i jedinstvo“ odnosi na međusobni odnos naroda, narodnosti i nacionalnih manjina u SFRJ, dok gotovo četvrtina (23,93%) njih nije dala tačan odgovor, iako su imali tri ponuđena u izboru.

Na što se odnosi termin «Bratstvo i jedinstvo»?

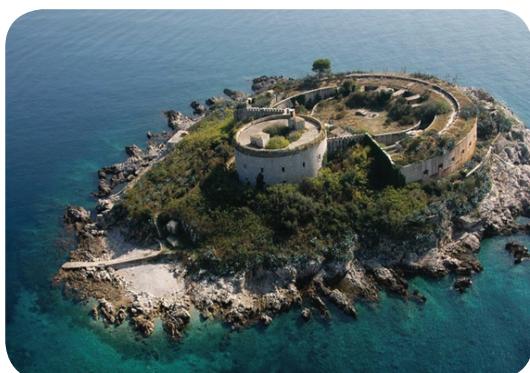
Upitani da odgovore što prepoznaju kao antifašističke vrijednosti, uz mogućnost da zaokruže više odgovora, 92,86% crnogorskih studenata/kinja navodi da je to sloboda, a slijede 89% solidarnost (89%), tolerancija (79,64%) i nenasilje (68,93%).

Što su za vas antifašističke vrijednosti? (moguće je zaokružiti više opcija)

Studenti/kinje većinski (65,36%) prepoznaju da se o antifašizmu, kroz formalno obrazovanje, uči malo, manje od četvrtine (21,01%) smatra da se uči dovoljno, a mali procent njih (3,21%) ocjenjuje da se uči i previše. Pri tome, 61,79% anketiranih studenata/kinja navodi da su kroz osnovno/srednje obrazovanje imali priliku da van gradiva iz udžbenika, razgovaraju sa nastavnicima/profesorima o temama vezanim za antifašizam.

Od ukupnog broja anketiranih studenata/kinja, više od polovine (58,93%) navodi da nikada nijesu posjetili spomenike antifašističkog otpora kroz formalni obrazovni sistem, niti da su na taj način imali priliku učiti o antifašističkom pokretu.

Svega 40% crnogorskih studenata/kinja zna da je na ostrvu Lastavica, u tvrđavi Mamula, za vrijeme Drugog svjetskog rata bio fašistički logor, a čak 76% anketiranih studenata/kinja Pravnog fakulteta UCG nije dalo tačan odgovor iako se radi o lokalitetu koji je već duže vrijeme prisutan u medijima i budi pažnju javnosti i zbog brojnih kontroverzi u vezi sa planiranim investicijama, uz reakcije civilnog sektora koji se zalaže za uspostavljanje kulture sjećanja.

Na pitanje ko je bio Ljubo Ćupić odgovorilo je nešto manje od polovine anketiranih studenata/kinja (46,43%), najčešće navodeći da se radi o: „narodnom heroju“, „političkom komesaru“, „borcu za ljudska prava“, „komunisti“, „narodnom heroju koji je sa osmijehom izašao na strijeljanje“, „revolucionaru i antifašisti“, dok 40,71% anketiranih ne zna ko je Ljubo Ćupić, a 12,86% nije dalo nikakav odgovor.

Više od tri četvrtine (77,5%) anketiranih studenata/kinja danas ne zna da nabroji najmanje tri narodna heroja iz Crne Gore, odnosno svega 22,5% njih je znalo tačno da navede tri narodna heroja iz Crne Gore. Nijedan anketirani student/kinja UDG nije dao potpun odgovor i tačno naveo tri narodna heroja iz Crne Gore. Takođe, 78% anketiranih studenata/kinja Fakulteta političkih nauka UCG i 76% Pravnog fakulteta UCG nije dalo potpun odgovor, dok su bolje znanje pokazali studenti/kinje Filozofskog fakulteta, među kojima je 52% tačno navelo tri narodna heroja iz Crne Gore. Upitani da navedu tri žene koje su bile narodni heroji tokom antifašističke borbe na prostoru bivše Jugoslavije, svega 14,29% studenata/kinja je znalo njihova imena. Studenti/kinje su kao žene narodne heroje najčešće navodili: Ljubicu Popović, Đinu Vrbicu, Olgu Golović.

Takođe, više od polovine (54,29%) smatra da u Crnoj Gori ne postoje antifašistička udruženja. Među onima koji znaju da takva udruženja postoje, upitani da navedu njihove nazive, dobili smo sljedeće najčešće odgovore: „SUBNOR“, „KPCG“, „NOP (Narodno oslobodilački pokret)“, „Savez antifašista“, „Mladi antifašisti Crne Gore“ ili da postoji samo jedno antifašističko udruženje.

Literatura iz ove oblasti više nije popularna, na što ukazuje podatak da 71,07% njih nije čitalo u slobodno vrijeme neku literaturu koja dotiče ova pitanja. Oni koji su čitali nešto iz ove oblasti uglavnom navode sljedeće: „djela Milovana Đilasa“, „Mein Kampf-Hitler“, „Marksizam“, „Izvori totalitarizma“, „Istorijski Jugoslavije“, „Vrijeme netrpeljivih-A. Mitrović“, „Zlo proljeće-Mihailo Lalić“, „Lelejska gora-Mihailo Lalić“.

Na pitanje koja tri partizanska filma znaju, nešto više od jedne trećine studenata/kinja (37,14%) je navelo tri filma, dok je više od polovine (54,29%) dalo djelimičan odgovor i znalo da navede jedan ili dva filma, a skoro četvrtina (22,5%) nije znala odgovor na ovo pitanje.

Anketirani studenti/kinje su najčešći navodili sljedeće: „Bitka na Sutjesci“, „Bitka na Neretvi“, „Užička republiku“, „Kozara“, „Otpisani“, „Valter brani Sarajevo“, „Lepa sela lepo gore“, „Igmanski marš“, „Boško Buha“, „Partizanska eskadrila“.

Većina crnogorskih studenata/kinja (59,21%) ne zna da je proslavljeni holivudski glumac Ričard Barton glumio Josipa Broza Tita u filmu "Bitka na Sutjesci", već su prednost dali Bati Živojinoviću, a mali broj njih i Petru Božoviću.

Bata Živojinović 57,21%

Ričard Barton 40,79%

Petar Božović 2,00%

U filmu «Bitka na Sutjesci» Josipa Broza Tita je glumio?

Ni partizanske pjesme više nisu poznate mladima, pa je svega 17,14% anketiranih studenata/kinja znalo da navede tri partizanske pjesme, dok je nešto više od polovine studenata/kinja (58,21%) dalo djelimičan odgovor i znalo da navede jednu ili dvije pjesme, dok četvrtina (24,64%) nije navela niti jednu pjesmu.

Najčešće navođene pjesme bile su: „Računajte na nas”, „Ciao Bella”, „Po šumama i gorama”, „Od Vardara pa do Triglava”, „Kraj Sutjeske hladne vode”, „Nas dva brata”, „Druže Tito mi ti se kunemo”, „Oj, Kozaro”.

Prednost Crne Gore je što nemamo ni sa državnog nivoa ni iz bilo kakvih drugih relevantnih struktura pokušaje revizije antifašističke istorije i tekovina.

Međutim, nalazi istraživanja ukazuju da je potrebno mnogo više raditi da bi antifašistička istorija i njene tekovine bili sadržajan dio obrazovnog sistema, a samim tim da bi i u društvu imale jači izraz.

Crnogorski studenti i studentkinje imaju određena znanja, ali i mnogo onih nepoznanica koje ne bi trebalo da imaju o ovoj važnoj temi koja daje i vrijednosnu dimenziju društvu

ZAŠTO PREDAVATI ANTIFAŠIZAM?

Antifašizam kao ideja nastaje u Evropi dvadesetih godina prošlog vijeka, u širokom aspektu političke ljevice, centra i desnice, kao odgovor na narastajuće nasilne ideologije fašizma i kasnije nacizma. Jačanje fašizma i nacizma su indukovali novi rat koji je progutao milione života, doveo do sistematskog istrijebljivanja cijelih naroda i za malo gurnuo Evropu preko ambisa. U tom okviru, antifašizam je postao jedna od temeljnih ideja savremenih evropskih nacija.

Danas je antifašizam kao termin nestao iz zvaničnog političkog vokabulara određenih evropskih država. Međutim, njihove zvanične politike koje uključuju netoleranciju ka govoru mržnje, promovisanju fašističkih idea i djela o fašističkim i nacističkim vođa, kao i njihovih nacionalnih kolaboranata, i negiranju Holokausta i drugih zločina ukazuju da je Evropa i dalje čvrsto na poziciji nulte tolerancije prema fašizmu.

Što stoji iza ovakvih rigidnih stavova najrazvijenijih evropskih država i Evropske unije? Stavova koji neki danas označavaju kao stroge i kao prijetnju slobodi govora?

Uzroci za nastanak fašizma su kompleksni, ali njegov razvoj, djelovanje i pokušaj opstanka, nezavisno u kojoj se državi javio, su isti. Potenciranje jedinstva, jakog vođe, nacionalne snage, borbe su proklamovani principi oko kojih fašizam privlači građane. Privid ekonomskog boljitka, češće prikazan kroz objektiv jake propagande a manje realan, ima za cilj da ukaže na pozitivne efekte takvog djelovanja. Fašizam (i druge ekstremne političke tendencije) često nastaju nakon vremena krize (vojne ili ekonomске) i predstavljaju se kao rješenje na lične i nacionalne patnje. Fašizam (i njegovi ideološki pandani) uvijek nastaju u atmosferi pronalaženja unutrašnjeg ili spoljnog neprijatelja, odnosno neprijatelja koji je istorijski oduvijek bio kriv za patnje datog naroda. Neprijatelj je često prva granična država koja ima pretenzije na datu zemlju i kulturu ili nacionalna ili vjerska manjina koja prilaže datu čistu naciju ili iznutra podriva njenu stabilnost i vjekovne ideale.

Kako je mržnja ka drugom jedan od osnovnih elemenata fašizma i njegov opstanak, pogotovo u vremenima u kojima ne dođe do obećanog ekonomskog boljitka, uvijek će se zasnovati na konstantnoj kreaciji neprijatelja od kojeg samo čvrsta ruka može donijeti zaštitu. U takvoj atmosferi bilo kakva druga mišljenja nijesu dozvoljena, dolazi do gušenja slobodne misli, štampe i kontrole obrazovanja. Fašizam uvijek stvara savršene uslove za nasilje proisteklo iz kombinacije neznanja i straha.

Nulta tolerancija ka fašizmu je opravdana stvar, jer fašizam uvijek i brzo stvara savršene uslove za sukobe. Njegovim uvođenjem u istoriju Evrope, i pretvaranje svjetskog rata od rata država do rata ideologija, dovešće do najvećih zvjerstava koje je Evropa vidjela. Ljudskost je poklekla ka ideoološkom zatrovanošću, a pune jame, koncentracioni logori i regioni Evrope koji su izgubili preko 50% svog stanovništva, su opominjući pokazatelji.

Na prostoru bivše Jugoslavije, prije Drugog svjetskog rata, osim Komunističke partije Jugoslavije, nije postojalo organizovano antifašističko djelovanje. Sve će to promijeniti napad sila Osovine na Kraljevinu Jugoslaviju aprila 1941. godine i njeno cjepljanje među članicama tog pakta - fašističke Italije, nacističke Njemačke i ostalih fašističkih satelitskih vlada. Okupacija Jugoslavije otvorila je vrata nacionalističkom divljanju svih naroda u građanskom ratu koji se jedino može opisati kao "svako protiv svakog". Zadojeni fašističkim idealima lokalne plemenske vođe su na duhovima prošlosti učvršćivali svoj položaj kolaboracijom sa fašističkim i nacističkim trupama i sproveođenjem ratnih zločina nad komšijama druge nacije i vjere.

U sveopštem haosu, samo se partizanski Narodnooslobodilački pokret Komunističke partije Jugoslavije opredijelio za beskompromisnu borbu protiv okupatora. Priznat od strane Saveznika na Teherenskoj konferenciji 1943. godine, i od strane kraljevske Jugoslovenske vlade 1944. godine, kao jedina legitimna vojna formacija na tlu okupiranje Jugoslavije ovaj pokret je, kao što vidimo već tokom rata, priznat za jedinu legitimnu antifašističku snagu. Na tlu Jugoslavije postojale su i druge formacije koje su se u određenim trenucima borile protiv fašista i nacista. Međutim, kasniji primjeri očigledne saradnje, apatije ili zločina počinjenih na nacionalnoj i vjerskoj osnovi, su ih odavno diskreditovali. S druge strane, i partizanski pokret je počinio određene zločine uz opravdanje borbe protiv klasnog neprijatelja koji je zapravo bio besprincipijelni revanšizam. Upravo složenost građanskog sukoba tokom Drugog svjetskog rata na prostoru Jugoslavije dovodi do podijeljenosti mišljenja javnosti oko ovog perioda.

U Crnoj Gori situacija je nešto jednostavnija. Otvorena pobuna protiv okupatora organizovana je pod vođstvom Komunističke partije 13. jula 1941. godine. U početku, ustanak je bio opštenarodni, da bi nakon njegovog gušenja došlo do podjele među pobunjenicima. Dio pobunjenika se priklonio Titovom Narodnooslobodilačkom pokretu, dok će većina drugih pobunjenika ući u sastav Jugoslovenske vojske u otadžbini (četnički pokret) i drugih nacionalnih pokreta. Na prostoru Crne Gore jedino se Narodnooslobodilački pokret borio protiv okupatora. Nije zabilježen niti jedan sukob ostalih vojnih formacija sa fašističkim i nacističkim jedinicama. Pripadnici NOB-a iz Crne Gore sačinjavaće skoro trećinu vrhovne komande ovog pokreta na kraju rata, daće 10% narodnih heroja i veliki broj drugih značajnih ličnosti, a sve to imajući u vidu da je u Crnoj Gori živjelo 4% ukupne jugoslovenske populacije.

Današnja Crna Gora je nastala na temeljima antifašističke borbe tokom Drugog svjetskog rata.

Pokret koji je predvodio tu borbu ujedinio je građane Crne Gore svih vjera i nacija u borbi protiv zajedničkog galopirajućeg zla. Fašizam u Crnoj Gori je podsticao zatvaranje i sukobljavanje između nacionalnih torova, dok je antifašizam nastavio tradiciju tolerancije koju je sprovodila još i Kraljevina Crna Gora. Iako savremena Crna Gora s pravom ističe svoje osnove na nacionalnoj borbi za oslobođenje 18. i 19. vijeka, ipak pravi temelji se nalaze u antifašističkoj borbi. Crna Gora koja je obnovila svoju nezavisnost 2006. godine, uradila je to u granicama, građanskoj ideologiji i institucijama nastalim nakon 1945. godine. Stoga je zaštita i predavanje antifašizma i antifašističkog nasljeđa od najvećeg prioriteta.

Raspad Jugoslavije i ratovi koji su pratili taj proces su imali mnogostrukе uzroke, od kojih je ključni ponovno vraćanje na scenu istih nacionalnih idea koje su izazvale krvoproliće tokom Drugog svjetskog rata. Naime, na prvim višepartijskim izborima nakon formiranja socijalističke Jugoslavije, u svim republikama, pobijedile su nacionalističke struje. Nerijetko su ove struje osvojile vlast koristeći principe fašističkih struja Europe dvadesetih i tridesetih godina prošlog vijeka. Stvaranje novih država pratilo je i kreiranje novih istorijskih narativa, koji su za cilj imali učvršćivanje novih nacionalnih struktura. Nije bilo bitno da li su ti novi nacionalni ideali bili istorijski tačni, dok god su služili svrsi kreiranja slavne prošlosti. U takovim uslovima za socijalistički narativ, koji je primarno promovisao jedinstvo svih južnoslovenskih naroda, nije bilo mjesta. Često svjesno, ali ponekad i nemamjerno, revizija narativa socijalističke Jugoslavije ugrozila je ili u potpunosti zamjenila i antifašistički narativ, što je već očigledno za region imalo nesagledive posljedice.

Crna Gora je većim dijelom bila pošteđena nenaučne destrukcije antisocijalističkog narativa. Većina socijalističkih spomenika su sačuvani, u školama se i dalje uči o narodno-oslobodilačkoj borbi, a ulice crnogorskih gradova i dalje nose imena partizanskih heroja. Međutim, onda se postavlja pitanje; ako je antifašizam tako bitan element u temelju crnogorske države, ako je antifašističko nasljeđe sačuvano i ako je i dalje zvanično podržano čuvanje i promocija tog nasljeđa, zašto o njemu građani tako malo znaju?

Prvi faktor - antifašističko nasljeđe je postalo disonantno nasljeđe, što znači da ono izaziva kontroverze i različita osjećanja kod građana. Nenaučne revizionističke tendencije iz okruženja nijesu zaobiše Crnu Goru, one nisu lokalno nastale već su uvezene. Kao takve služe za učvršćivanje manjinskog nacionalnog identiteta koji

vidi neprijateljskom socijalističku naraciju. Nenaučni revizionizam antifašističku borbu izjednačava sa kasnijom socijalističkom vlašću, a samim tim želi da istorijski diskredituje i antifašističku borbu. Kako je partizanski pokret u ime klasne borbe počinio određene zločine, ove zločine revizionističke naučne tendencije koriste u svojoj borbi za diskreditovanje NOB-a i antifašističke borbe. Štoviše, totalitarizam buduće socijalističke vlasti se, takođe, koristi kao sredstvo u borbi za diskreditaciju antifašističke borbe. Sve ovo je dovelo do ocjene, kod određenih grupa građana, da je period antifašističke borbe kontroverzan.

Drugi faktor je kompleksnost teme. Fašizam i antifašizam su, iz istorijske perspektive, skorije pojave, iako predstavljaju formulaciju starijih ljudskih težnji. Njihov razvoj se veže za složene društvene pojave i isprepletane su sa mnogim drugim društveno-političkim tendencijama. Posljedice fašizma i antifašističke borbe se i dan danas sagledavaju. Stoga, iako je relativno lako objasniti principe antifašizma, prateći elementi koji ugrožavaju idealnu sliku ove ideje, mogu da utiču na formiranje drugačijih mišljenja. Tim prije je u obrazovnom sistemu potrebno posvetiti više vremena izučavanju antifašizma.

Treći faktor je nedostatak jasne državne politike u promociji antifašističkog nasljeđa. Pokretna i nepokretna kulturna dobra ovog perioda su skoro dvije decenije bili zapušteni. Iako nije došlo do njihovog sistematskog uništavanja kao u regionu, ipak je dio propao zbog nebrige. Napori za očuvanje ovog nasljeđa, koji su uloženi nakon 2006. godine, donekle su popravili sliku. Međutim, te napore nije pratio adekvatan plan promocije, kako u obrazovne tako i u turističke svrhe.

Ovi faktori doveli su i do neadekvatnog predavanja o antifašizmu u školama. Koliko god lekcije u udžbenicima dobro bile obrađene, ako se adekvatno ne adresiraju (kroz multiperspektivni pristup zasnovan na analizi izvora) sa kontroverznim aspektima ove borbe, ako nema nastave na lokalitetima, ako nema saradnje sa muzejima, i ako nema nastave o lokalnom antifašističkom nasljeđu, ono nikada neće biti adekvatno prezentovano.

Antifašizam je jedan od osnova postojanja Crne Gore i glavna zaštita modela crnogorskog građanskog društva, odnosno modela koji jedini garantuje stabilnost savremene Crne Gore. Nenaučni istorijski revizionizam ima za cilj obračun sa svim ideologijama za koje smatra da ga ugrožavaju, pa samim tim i sa socijalizmom. Antifašizam nije isto što i socijalizam iako su u Crnoj Gori ova dva pojma isprepletana. Ne smijemo dozvoliti da osnovana ili neosnovana kritika jednog političkog pokreta ugrozi jedan od najvećih principa humanizma.

Ne može se dovoljno naglasiti bitnost predavanja o antifašizmu. Kao jedan od čuvara savremenog demokratskog društva, antifašizmu se mora posvetiti veća pažnja. Kroz kritičko sagledavanja procesa nastanka i razvoja antifašizma, razvija se kritičko mišljenje i ka idejama protiv kojih je nastao. Antifašizam je osnov savremene demokratije i tolerancije, stoga samo izučavanje i promocija antifašizma je ništa manje od patriotskog čina. Na kraju, aveti rata koje su dovela do stradanja kako 1941-1945 i 1991-1995. nikad nijesu nestale.

